

AZ EMBER, A GÉP S A TÁRSADALOM.

Korunkat szívesen nevezik gépkorszaknak s némi joggal, mert gépeken fordul meg nemcsak a javak termelése és elosztása, hanem pl. a háború is. A technika forradalma legalábbis akkora jelentőségű, mint a vele egyidős francia forradalom s a 19. század születésénél Marat, Danton s Robespierre mellett ott van Watt, Fulton és Stephenson is. Az átlagos ember ugyan mindnyájuknál nagyobbak tartja Napóleont, holott az elődök, Voltaire s az enciklopédisták nagyobbak voltak nála, bár hadi dicsőség nem övezte homlokukat.

A 19. században az emberiség hihetetlen módon megszapordott s a jólét annyira nagy és általános lett, mint azelőtt soha. Ezzel az anyagi civilizációval karöltve járt — minden ellenkező vélekedéssel szemben — a szellemi civilizáció nagy fellendülése és elterjedése is, amit a Rajnától keletre kultúra névvel illetnek. Ez a század ugyanis nemcsak a technika s a természettudományok korszaka volt, hanem a kötelező népoktatásé s a művészeteké is. Nem volt talán még egy század, amelyik olyan csodálatos bőséggel teremtette volna a nagy alkotó művészeket, mint ez, amelyik Victor Hugó, Balzac és Tolsztoj; Delacroix, Cézanne és Van Gogh; Rodin, Meunier és Bourdelle; Chopin, Debussy és Musszorgszkij; Renan, Taine s Macaulay százada is volt, nemcsak a gépeké.

Ma már több generáció választ el a 19. század hősi korszakától s a 20. század embere megcsömörlött a 19.-től. De ezt valahogyan nagyon furcsán csinálja: a gépkultúra diadalán, rádión jelenti be, hogy megszünteti a kötelező népoktatást, a 19. századnak talán a legnagyobb vívmányát. A «század fiai» megcsömörlve a várostól, vidékre utaznak — nem ott élni, csak üdülni —, de pompás gépeken s a gépi civilizáció raffinált kényelmét is magukkal viszik autó, rádió, grammófon, újság, könyv stb. formájában. Vidéken azonban még ma is él helyenkint szomorú

anakronizmusként a 18. századi úgynevezett paraszti életforma, de ha már nem is él, a kiránduló azt látja, mert azt keresi! Ez a primitív vagy legalábbis annak elképzelt élet (kissé ugyan meszterkelt) vágyat kelt benne az idill iránt s ugyanakkor lángoló kirohanásra készíti a gépek s a város, a gépi civilizáció, sőt a «gép rabszolgasága» ellen. Ezt természetesen írógépen írják le (esetleg diktafonba diktálják), szedőgépen szedik, rotációson nyomják ki s még a rádión is világgá harsogják. Gép nélkül tehát már gépellenes sem lehet a 20. század gyermeke, mégis szembe fordul a gépi civilizációval, ami nélkül pedig már élni sem tudna.

Előfordul azonban az ellenkező véglet is: a gépet bámulja, sőt imádja s nem a gépet alkotó emberi szellemre büszke (mint a 19. század embere) hanem valami primitív s gyermeces naivitással a gép kezelőjét tekinti felsőbbrendű embernek, a gépet pedig valósággal fétisnek. Primitív módon, az úgynevezett természeti népek animizmusához hasonlóan reagál tehát a gépre s talán ez az általánosabb. Ez inkább a «tömegember» reakciója, míg az elfordulás inkább az intellektuelleké, bár primitívségben s naivságban alig van különbség köztük.

Természetesen vannak olyanok is, akik a gépet nem, csakis az alkotó emberi szellemet tisztelik, a gépet kezelő embert egyszerűen embertársuknak, nem pedig felsőbbrendű embernek, de nem is a «gép rabszolgájának» s a «gépi civilizáció áldozatának» nézik, de ezek kevesen vannak.

A gép, elsősorban az erőgép, kétségtelenül gyökeresen megváltoztatta az emberiség életét, de természetesen ez nem indokolja ezt a primitív reakciót. Az erőgép útján szinte korlátlan energiamennyiség áll az ember rendelkezésére. Azelőtt a széltől s kevés közvetlen vízierőtől eltekintve, az egyetlen energiaforrás az izomerő volt, az állati vagy emberi izom, ez pedig csak igen korlátolt mennyiségben állott rendelkezésre. Az izom ugyan a legjobb hatásfokkal dolgozó «erőgép», de súlya a teljesítményhez viszonyítva igen nagy s «üzemanyaga» is sok, tekintettel arra, hogy az ember nem tisztán erőgép. Ennek következtében pl. az az evezősgálya nem fedezhette fel Amerikát s nem hajózhatta körül Afrikát, mivel ilyen hosszú útra nem tudott elegendő «üzemanyagot» magával vinni, mert a «hajtógép», a gályarabok

súlya aránytalanul nagy volt. S a rabszolgáságnak egyik főoka éppen az, hogy «erőgép» nélkül nem állhat fenn civilizáció s hogy legyen erőgép, más hiányában embertársából kénytelen azt csinálni.

A gép nagyobb és több munkát képes elvégezni, mint az ember s így a nehéz testi munka terhét mindjobban leveszi az ember vállairól. Bizonyára nehéz munka szemet lapátolni az óceánjáró kazánházában (ma ugyan már ezt is lényegesen megkönnyítette a tökéletesebb gép, a motor s a kőolaj fűtés), de kétségtelenül emberibb ez, mint árbócrúdon kezelni viharban a vitorlát, ez viszont mégis csak emberhez méltóbb, mint padhoz láncolva húzni a gálya evezőjét.

A korlátlanul rendelkezésre álló gépi energia az úgynevezett közszükségleti cikkek, fogyasztási javakat olyan bőségben termeli, mint azelőtt soha, sőt teremtett «közszükségletet» olyan javak olcsó és nagytömegű előállításával, amelyek azelőtt legfeljebb csak kiváltságosoknak állottak rendelkezésére, vagy egyáltalában nem is léteztek (pl. könyv, újság stb.). Lehetővé tette a gép a tömegárú gyors és olcsó szállítását s ezzel pl. a fűtést, amely azelőtt egyáltalában nem volt általános. Az utazás is emberibb lett s így ma már nem kockázatos vállalkozás, hanem a tömegek passziója, mert ma egy III. osztályú utas kényelmesebben utazik, mint XIV. Lajos, az abszolút uralkodó. Gyorsabb is lett a közlekedés, mert a gép gyorsasága valósággal korlátlan, az állaté, emberé korlátozott, ennek következtében fejlődhetek ki a modern városok is, mert ma már lehetséges gyorsan és pontosan s ami a legfontosabb: nagy tömegben szállítani a szükséges élelmiszermennyiséget, amit különben gép nélkül ilyen tömegben termelni sem lehetett.

A gép következménye a gyáripar, a modern ipari kapitalizmus s ennek hatalmas proletártömegei is. De részben ennek terméke, részben az «emberi jogok d3klarációjának» logikus következménye a modern demokrácia,¹ majd ennek folytatása a szocializmus is, amely egyben szembefordulás, azonban nem a géppel, hanem csakis a kapitalizmussal. A 20. század szembefordulása azonban a gépeknek is szól, de méginkább a városnak

¹ «Modern» szó ebben a vonatkozásban csak annyit kíván jelenteni, hogy *más*, mint a régebbi, primitív demokráciák (athéni) voltak.

s a demokráciának, ami annyiban logikus, hogy részben okozati viszony is van közöttük.¹ Az azonban már kevésbé logikus, hogy olyanok is vannak, akik a gépet nem utasítják vissza, sőt bőven használják, csak a város ellenségei s még többen olyanok, akik a városban is szívesen laknak, csak a demokráciát tagadják s harcolnak ellene. Hogy közben az emberi szellem is proskribálódik: azon nem lehet csodálkozni, hiszen mindez az ő alkotása.

A nagyfokú urbanizáció is kétségtelenül a gépkultúra terméke,² de az is bizonyos, hogy a mai város még távolról sem tökéletes. Nem vitás azonban az, hogy a mai város nemcsak a középkori kastélynál s a barokk városnál kényelmesebb és egészségesebb, azaz *emberibb* lakóhely, hanem a falunál is. A mai városnál van ugyan emberibb telephely, a kertváros, azaz ugyancsak város, talán a jövő városa. A városiasodás éppen azért olyan erős, mert a város jobb és kívánatosabb, mint a falu. S a falu — legalább is Nyugaton s Északon — «városiasodik», az utak s különböző gépek — különösen a villany — kiviszik a faluba a «várost», a gépi közlekedés, különösen az autó elterjedése pedig nemcsak gazdaságilag, de kulturálisan s szórakozás szempontjából is szorosán a városhoz kapcsolja a falut.³ Ezt a fejlődést ideálisnak mondhatnók s ezért szinte csodálatos, hogy a fejlődésnek épp ezen a fokán támad reakció: a «vissza a faluba», «el a civilizációtól» jelszó s méghozzá olyanok ajkán, akik ebből a civilizációból nincsenek is kirekesztve.

Furcsa és nem is indokolt zűrzavar uralkodik ezen a téren nemcsak az egyes fogalmak körül, hanem főleg azok összefüggése terén s tisztázásukhoz talán nem lesz haszontalan visszatekinteni arra a történelmi folyamatra is, amely a gép megjelenése kapcsán lejátszódott.

A 18. század végén jelenik meg a gép, az erőgép, majd a

¹ Az okozati viszonyt a gép s a demokrácia között is bizonyára megvan, a legfőbb viszony közöttük mégis az, hogy mindkettő közel egyidőben, egyazon alkotó emberi szellem terméke.

² Városok azelőtt is voltak, sőt a görög kultúra is úgynevezett urbánus kultúra, de a régi városok s a mai nagy ipari városok között olyan kétségtelen különbségek vannak, hogy a mai várost joggal tekinthetjük új képződménynek.

³ A régi városok ezzel szemben (Athén!) szinte azt mondhatnók: falusiasak voltak.

szerszámgép, ugyanakkor összeomlik a feudalizmus s helyt ad a kapitalizmusnak, amely már korai formájában is gépkorszak, sőt az volt éppen a gépek hősi korszaka. Ezt csak jóval később követi a közösségi, a politikai fejlődés, aminek eredménye a demokrácia. Ez azonban még tetőfokán sem annyira fejlett s általános, mint a gépkultúra. Ez a tény is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a hatalom birtokában lévő rétegek s csoportok hatalmukba kerítsék a gépet «megvegyék a találmányt» s az erőgép is tőke lett egyesek kezében, nem pedig közhasználat tárgya a közösség kezében. Csak mindezek után következett az általános és kötelező népoktatás a politikai, a társadalmi fejlődés eredményeként, szinte egy századnyi idő után. Ez természetesen nemcsak a legifjabb, hanem érthetően a legkevésbé általános és hatásai is a legkevésbé jelentkeztek. Ez a fejlődés magyarázza azt, hogy a gépkultúra s apja, a technika még eddig minden korban fejlettebb volt a maga nemében, mint a közösségi s a politikai élet s szervezet a magáéban. Ez viszont mégis csak valamivel fejlettebb volt a maga nemében, mint az általános népoktatás s az általános szellemi és művelődési szint a magáéban!

Természetes, minderről nem tehet a gép, az teljesen passzív tényező s annak szolgál, aki szolgálatába állítja. Mivel pedig a gép megjelenésekor nemcsak a közösség, a társadalom primitív s fejletlen, hanem a magántulajdon is alig kétségbevonat szentség volt, logikus, hogy a gép is tulajdonná lett s tulajdonosát szolgálta s szolgálja még ma is. Ennek persze ismét csak nem a gép az oka, hiszen a gép épúgy szolgálná a közösséget, mint mai tulajdonosát, sőt bizonyára jobban, mert még ma is szolgálja a közösséget is! A géppel együtt annak kezelője is szolgálja a tulajdonost, de mivel ez nem a tulajdonossal, hanem csak és mindinkább a géppel áll érintkezésben, érthető, hogy a primitív empirizmus — amely lehet, hogy nem is primitív, de talán nem is egészen becsületes — úgy látja, hogy az ember, a gépet kezelő ember a gép rabszolgája. Pedig ez egyáltalában nem a géptől függő viszony, mert kizsákmányolás, igazi rabszolgaság hamarabb volt, mint gép. Viszont nem tagadható, hogy ez a primitív következtetés igen jó fegyver azok kezében is, akiknek érdeke, hogy eltereljék a figyelmet a lényegről.

A gép ugyanis tulajdonosának a közösség életében is

nagyobb hatalmat ad akár közvetlenül, akár csak közvetve. Mikor a gép megjelent, akkor még demokrácia nem volt s a hatalmon lévő s gazdaságilag is erősebb rétegek, a gépek tulajdonosai harcoltak is a demokrácia ellen. Nem tudták ugyan megakadályozni a győzelmét, de megtalálták a módját, hogyan lehet a közösség vezetését akár közvetlenül, akár közvetve hatalmuk, vagy legalább a befolyásuk alatt tartani. Mikor ez sikerült s míg ez funkcionált, addig a demokrácia élt is. Ma már a közösség vezetésének a befolyásolása, illetőleg irányítása — bár a demokratikus formákat elhagyta — elég nagy tökéletességre tett szert. Az általános népoktatást viszont már kezdettől fogva sikerült irányítani s a befolyásuk alatt tartani a közösség vezetésén át, elsősorban azért, mert ez nem érte őket készületlenül. Ez az irányítás hol úgynevezett «valláserkölcszi nevelés», hol az úgynevezett (állampolgári nevelés) álarcába öltözött, néha még egyébbe is s legújabban az «irányítás» szinte öncélúvá lett s elvált a «népoktatástól» s megszületett a propaganda.

Elérkezett ugyanis az az idő, amikor a technika, a gépkultúra fejlődésének irama — közeledvén a tetőfokához — meglassúbbodott olyankor, amikor a közösségi és politikai fejlődése még nem, azon egyszerű oknál fogva, hogy az még messze esik a csúcspontjától. A két folyamat fejlettsége közötti különbség tehát csökken, méghozzá mind erősebben. Így az érdekeltek védekezése is erősebbé és viharosabbá lett, mint régebben volt, amikor a különbség hosszú ideig állandó.¹ A reakciónak könnyű helyzete volt egyrészt azért, mert az állami és gazdasági élet vezetése a kezében volt s így anyagi erők is bőven állottak a rendelkezésére, másrészt, mert a még fejletlen népoktatás hatásai nem érvényesülhettek. Nem érvényesülhettek azért sem, mert a népoktatás nem volt öncélú, a legtöbb helyen nem is szabadult meg a militarista «spartai» nevelés hagyományaitól, befolyásától s céljaitól. Így a széles néptömegek a demokrácia segítségével némi befolyáshoz jutottak ugyan a közösség vezetésében, de az

¹ Ez a reakció kevésbé volt viharos ott, ahol a demokrácia régebben, még a gépkorszak előtt is élt, ha csökevényes formában is. (USA, Svájc, Hollandia, Svédország, stb.) Viszont ott volt a legviharosabb s a legerősebb, ahol a demokrácia egészen fiatal volt s inkább csak papíron létezett.

általános népnevelés fejletlensége, hibái és hiányai következtében ez a néptömeg ehhez sem eléggé művelt, sem eléggé képzett nem volt. A primitív empirizmus ezt persze nem a népoktatás hiányainak, hanem a demokrácia hibájának tulajdonítja, de reakciója talán még primitívebb: nem megjavítani akarja a demokráciát, hanem elpusztítani. A mosdóvízzel együtt kiönti a gyermeket is, sőt csak a gyermeket, a mosdóvíz aztán már meg is maradhat. Az általános népoktatás hibái és hiányai miatt kellő műveltséggel nem bíró emberek egyénenkint is, de tömegben különösképen kész és igen hálás anyag a reakció kezében. A közösségi élet viszont — elsősorban a gépek és a technika fejlődése következtében mind komplikáltabb lett s így a közösség vezetése s szervezése új és nagy feladatok elé állította a vezetőket. Ezekkel megbirkózni természetesen nem tudtak, hiszen a közösség, a társadalom élete s annak törvényei szinte teljesen ismeretlenek voltak — a társadalomtudomány a 19. századnak is talán a legfiatalabb hajtása. Azonfelül az új, a 19. századi társadalom is alapjában és gyökeresen különbözött minden előzótól, mert azokban nem volt erőgép! A gép s nagy a városokba tóduló s hatalmasan megnövekedett népesség egészen új problémát jelentett. Egyetlen szervezési, vezetési organizmust ismertek csupán s méghozzá olyat, amely századok óta szinte semmit sem változott s ez a militarista szervezet, a hadsereg.¹ Semmi csodálatos sincsen tehát abban, hogy a fennálló gazdasági rend védelmére is a katonai formákhoz folyamodtak, nemcsak azért, mert a hierarchia s a függelék a legjobb biztosító a vezetők s vezetettek alá s fölérendeltségi viszonyának, hanem azért is, mert más «közösségi szervezet», más példa nem volt.² Ezzel jár az is, hogy az «általános népoktatás» mindinkább «általános testneveléssé» változik, sőt legtisztább és legnyíltabb alakjában, a pétaini Franciaországban a kötelező általános testnevelés akkor lett intézményessé, amikor az általános népoktatás ingyenességének a megszüntetésével annak lebontása

¹ A «nagy monarchiák» s a középkor állama is túlnyomóan militarista szervezet!

² Természetesen ez a szervezet nem lehetett jó példa már csak azért sem, mert a célja is más és egyszerű, míg a társadalom rendkívül összetett termelési, nyelvi, nemzetiségi, védelmi, hitbéli stb. közösség.

felé az első és legnehezebb lépést megtették, az általános népoktatás és Jules Ferry hazájában!

A gépkultúra következtében a társadalmat alkotó ember-tömegek is megváltoztak. A komplikáltabb élet, a tudományok fejlődése stb. következtében mind több és több szakemberre lett szükség. Minden újabb gép is újabb «szakmát» jelentett s újabb «szakembert» igényelt. Bár a szakmák mind egyszerűbbek lettek s a «szakember» mind jobban specializálódott, ezzel az egyszerűsödéssel nem az járt, hogy az általános emberi nevelés lett tökéletesebb, hanem csak a szakmai kiképzés s a furcsa paradoxon állt elő, hogy ez minden egyszerűsödése mellett is felfalta az általános, az emberi nevelést. Ennek azonban az is volt az oka, hogy nem volt ideál, amely felé a nevelés törekedett volna (csak egyes országokban kivételesen) s így szinte «ex vacuo» született meg a «szakember» nevelési ideálja, ugyanakkor, amikor a «sportember» tömegideálja, amely különben ma már szintén nevelési ideál is.¹ A «szakember», aki csak a szakmájával törődik, mással nem, kényelmes kormányzati alany. A közösség dolgai, a közügyek nem érdeklik, «nem ért hozzájuk», a politikát szívesen rábízza azokra, akiknek — legalább is azt hiszi — ez a szakmája, azokat nem ellenőrzi, de nem is kíváncsi rá, «nem az ő szakmája». Ezzel szemben a tömegek, felemelkedvén» az írni-olvasnitudás magaslataira (de tovább nem, azt megakadályozza a fennálló rend), némi tudatra tettek ugyan szert, de alapszabályban tömeg maradtak, amelyet inkább ösztönein, indulatain s érzelmein át lehet vezetni, mintsem az értelmén keresztül. A «szakember» s a «tömegember» két pólusa korunk terméke s kétségtelenül a gép következménye is, de csak részben, részben ugyanis a népoktatásé, illetve annak hiányáé.² Ez a két

¹ Szakemberre természetesen szükség van, de olyanra, akinél az «ember» a fontosabb, mint a «szak». Azaz a nevelés célja csak az ember lehet, a szakma legfeljebb az oktatásé, ami azonban nem zárja ki azt, hogy az tökéletes legyen.

² Szinte ösztönösen látta ezt meg a múlt század munkásmozgalma akkor, amikor a szakmai szervezeteknek egyik legfőbb feladatának az általános műveltség terjesztését tekintette a munkásság körében. Ennek a mozgalomnak a hatását talán még ma sem mértük le teljesen, de jelentős lehet, ha ezt vette példának az államhatalom is a többé-kevésbé irányított iskolán kívüli népművelés megszervezésénél.

pólus azonban a gyakorlatban távolról sem ilyen élesen elhatárolt: a «tömeg» nagyrészen «szakemberek»-ből áll s a legfurcsább s talán a legveszedelmesebb embertípus tenyésztődött ki szemünk láttára, a szakemberek tömege, azok, akik a szakember szűk és egyoldalú szemléletével s látókörével, de a tömeg ösztöneivel s indulataival nézik a világot, sőt eszerint kívánják a közösséget is berendezni s életét irányítani.

Ez a folyamat is egybeesett a demokráciával, ezt is tehát a demokrácia hibájául rótták fel s ez is újabb érv volt nem a hibák, hanem a demokrácia ellen. Ez a reakció is olyan primitív, amilyen csak egyáltalában lehetséges, de ne csodálkozzunk rajta, amikor «aggódó írástudók» is az «alfabetizmust» okolják korunk «szellemi elsekélyesedéséért», bár legalábbis kétséges, hogy korunk annyira «elsekélyesedett». Ettől már nem messze áll az a primitív következtetés, hogy szüntessük meg az «alfabetizmust», tegyük a tömegeket analfabétákká. Az «aggódó írástudó» ugyan nem ezt akarja, hiszen akkor kevesebben olvasnának is, csupán visszaírja azt az időt, amikor az irodalomban nem szerepelt a tömeg s az író baráti köre s olvasóközönsége ugyanez volt, mint pl. Zrínyinek. Azt persze elfelejti, hogy azok, akik ma az alfabetizmus «sekélyes» tömegeit alkotják, akkor analfabéták voltak, mélyen az emberi életszint alatt éltek s így az irodalomban még témaként sem szerepeltek. Arról pedig egyszerűen nem akar tudni, hogy ma is van egy szellemi elit, amely nagyobb, mint Zrínyi olvasó s baráti köre volt s ez a réteg nemcsak szélesebb, hanem műveltebb is.

A reakció ugyan nem annyira a gépek, mint inkább azok következményei ellen kezdődött s a tulajdon s rend, nem pedig az ember érdekében — mégsem csodálkozhatunk ezek után, hogy a racionalista okoskodás «korszerűtlenségét» elhagyó «aggódó írástudók» tovább is mennek — a reakció terén — s az emberiséget «fel akarják szabadítani» a «gép rabszolgasága» alól. Ezt a törekvést természetesen nem akadályozza semmi, hiszen a küzdelem csak a gép ellen folyik, nem a tulajdonosa s a kizsákmányolás ellen. Pedig még ha ez sikerrel járna is, legfeljebb csak azt eredményezné, hogy a gép pusztulna el, nem pedig a kizsákmányolás, a «rabszolgaság», sőt az tulajdonképpen akkor térne igazán vissza. Ez a harc mindenesetre veszélytelenebb,

mint a száz év előtti «írástudóké», akik az emberi szellem szabadságáért küzdöttek s épp ezért ez napjainkban csodálatos virágzásba szökkent. A gép ellen is valóságos vádirat született meg, nemcsak terméke: a demokrácia s a szocializmus ellen. Kíséreljük meg szembenézni ezzel is.

Tipizál a gép — mondják — kiöli az egyéni munka örömét akkor, amikor a munkást a sokféle munka helyett egyféle, méghozzá gépies és egyforma munkafolyamat végzésére kényszeríti. De vájjon baj-e mindez? Baj-e az, hogy a gép tömeg-árut állít elő, nem pedig «egyéni» mestermunkát?

Nem különb-e egy Bata-cipő, a gépesítés terméke, mint egy 19. századvégi muzeális értékű cipőremek, avagy egy autó, mint XVI. Lajos, vagy Napóleon pazar pompájú és művészi úti-hintója? Egy Bata-cipő talán gyengébb minőségű (bár ez sem bizonyos), mint egy cipésmester remeke, de ára egyötöd része annak s így akkor is érdemesebb azt venni, ha félolyan tartós. A kézműipari mestermű azonban legfeljebb néhány kiváltságosnak állott rendelkezésére, a tömegek mezítláb vagy bocskorban jártak. Ma ellenben — hála a gépeknek — talán kevesebben járnak cipőműremekben (bár ez sem egészen bizonyos), mint nagyapáink korában, de bizonyosan kevesebben bocskorban s mezítláb. Nem kétséges, hogy melyik a helyesebb s a kedvezőbb, bár az a vélemény is hallható néha, hogy mindez természetellenes, járjunk mezítláb, vagy legfeljebb fasaruban. Helyese-e ez vagy sem, ne vitázzunk most, mert hiszen sem Bata, sem a cipésmester, sem a gép senkit nem fog megakadályozni abban, hogy elvi alapon járjon mezítláb, ha akar. Az viszont természetes, hogy vannak olyan ritka esetek, ahol az egyéni, a kézimunka pótolhatatlan. Ilyen pl. a fenti példában a nyomorék lábakra való ortopédcipő. Sajnos, azonban épp amiatt, hogy ezen a téren a gép áldásai nem érvényesülnek általánosan, az ortopédcipőt igénylők tekintélyes része mezítláb vagy rongyokban jár, pedig azok részére a legortodoxabb természetes életet hirdetők szerint is indokolt a cipő.

Az «egyéni», a kézimunka visszaszorulásán tehát nincs miért siránkoznunk, ahol szükséges és pótolhatatlan, ott úgyszólván megmarad, így pl. a műipar vagy iparművészet, a női kézimunka stb. szinte újjászületik a «gépkorszakban» s luxusból közszükségleti

cikké lett. Hogy ízlésben vannak hibák, az természetesen nem a gép hibája, annál kevésbé, mert nem is gép termeli ezeket. Miért nem ebbe az irányba terelődik az «egyéni munka vágya», ahelyett, hogy igyekszünk visszaterelni a kézműipar primitív anakronizmusába. A művészet természetesen nem gépesíthető, azt viszont senki soha nem is kívánta, de még a művészetnek sem árt a gép. Ne feledjük: az orgona s a zongora is gép s Bach azzal nem lett kisebb muzsikus, hogy gépre, orgonára írt zenét. A rádiósagrammofón sem árt a zenének s ha a tömegek ízlése rossz, az még csak azt sem jelenti, hogy romlik az ízlése. Egyébként is ennek sem a művészet, de nem is a gép az oka, hanem egyedül s kizárólag a népnevelés hibái s hiányai, hiszen a jó-ízlésű zenekedvelő grammofónon is Mozartot hallgat s ha a többségnek a cigányzene kell is, arról igazán nem a grammofón tehet, az époly «gépiesen» Bartókot is játszana.

Hogy a gépmunka egyhangú és lélekölő, az tagadhatatlan, de ez sem a gép, ez a munka hibája. A munka, a testi munka s különösen a nehéz testi munka lélekölő. De vájjon melyik mégis az emberibb: 12—16 óra hosszat «patriarchalisan» görnyedni a szövőszék mellett (ami különben szintén gép, csak éppen primitív és rossz gép), vagy 8 óra hosszat ellenőrizni a mechanikus szövőgépet? És mi a lélekölőbb: lakatosműhelyben változatos tárgyakat ugyan, de egyformán reszelni 12—16 óra hosszat, avagy futószalagon 8 órán át ugyanazt a munkamozdulatot végezni? Hogy ez is lélekölő, azt nem tagadja senki sem, de a megoldás nem a gép elpusztítása, hanem csakis a még rövidebb munkaidő, azaz még több gép!

Hogy a gépi munkából hiányzik a «munka öröme», az lehet, de miért lenne több öröme munkájában egy cipészsegédnek, mint egy cipőgyári gépmunkásnak? A mesternél, a vállalkozónál kétségtelenül megvan a «munka öröme», a más munkáján érzett öröm, öröm azon, hogy a készárut többért lehet eladni, mint amennyibe az anyag s a munkabér került. A munka különben nem is öröm s nem is nemesít. Ezt már csak azok hirdetik, akik nem dolgoznak vagy csak keveset s könnyűt, esetleg akik szórakozásból «művelik kertjüket». Akit azonban nyom a munka terhe, az nem érzi annak örömét.

A munka természetesen szükséges, igazi, sőt egyedüli érték

is lehet, nélküle nincsen sem közösség, sem civilizáció, talán emberi élet sem. Megbecsülni való tehát nemcsak a munkás, hanem a munka is, sőt ez talán kívánatos is lehet, bár lehet, hogy csak az ellenértéke miatt. De öröm? Ezt még az úgynevezett «munkaállam» s hívei sem hiszik el. Az úgynevezett munkaállam ugyanis — bár igyekszik némi mítoszt szőni a munka, de inkább a termelés köré — valójában a munkát, a testi munkát büntetésül alkalmazza. A múlt század büntetőintézetei helyett ugyanis ma már megszületett a büntető munkatábor, ahol a büntetés legfőbb eszköze a munka. Még hozzá nem is a «lélekölő» gépi munka, hanem a legtermészetesebb s mindenféle gépellenség szemében a legkívánatosabb ősi kézi-, sőt földmunka. Hogy lehet azzal büntetni, ami öröm? A valóságban éppen az az állam, amelyre az úgynevezett «munkaállam» hívei olyan gyakran szeretnek hivatkozni, hatalmas gépi erőt állított szolgálatába. Minden termelőmunkát igyekszik gépesíteni annyira, hogy pl. a német parasztgazdaságok viszonylagos gépi ereje nagyobb, mint a legjobb magyar nagybirtoké, az iparban pedig ritka kivétel a kézműipari termelés, minden gépesítve van, különösen a hadsereg. Hogy ez helyes-e, avagy sem, az most nem kérdés, de a munkaállam, vagy éppen a «vissza a faluba» híveinek erre hivatkozni a legtisztább hipokrizis, miként az egész mozgalom az! A gép munkát takarít meg, leveszi a nehéz testi munka terhet az ember vállairól. A 20 tonnát felemelő s tovaszállító gőzdaru napi munkája legalább 400 rabszolga munkájával ér fel, a hajógépé pedig talán még több gályarabéval vagy hajóvontatóéval. A primitív empirizmus s a kegyes hipokrizis egyaránt azzal felel erre, hogy a gép ezzel a munkanélküliség okozója. Az állítás első pillanatra tényleg csábító, mégsem állja meg a helyét. A gép ugyanis új munkahelyet teremt, a gépet elő is kell állítani, gondozni kell stb. Azonkívül a gép olcsóbban termel s így emeli a fogyasztást is. Nem tudom, végzett-e valaki számítást arra vonatkozólag, hogy pl. kézi szövés-fonással a lakosság hány százalékának kellene foglalkoznia pl. Angliában vagy Németországban ahhoz, hogy előállítsa a legutóbbi békeév textilt fogyasztását s a lakosság hányszorosára lenne szükség ahhoz, hogy kézimunkával állítsa elő az összes elfogyasztott javakat. Márpedig a fogyasztás nagyságát igazán senki sem kifogásolhatja, elég alacsony az

anélkül is. Ehelyett inkább olyanokat állítanak, hogy ma több munkát kell fordítani pl. textilárak ellenértékére, mint a «régi jó világban», amikor otthon szöttek-fontak. Ezen ma már nem is csodálkozunk, legfeljebb azon, hogy olyanok is vannak, akik ezt elhiszik.

Hogy a gépi termelés s a fogyasztás között az egyensúly időlegesen megbomolhatik, az érthető. Így pl. egy bizonyos zárt-nak feltételezett terület cipőfogyasztását mondjuk 10.000 dolgozó (nem vállalkozó) cipész iparos állítja elő. A gép ugyanazt a cipő-mennyiséget pl. 3000 munkással állítja elő, így 7000 munkás munkanélkülivé válik. Közben azonban a cipő ára olcsóbb lesz, így a szükséglet két, sőt háromszorosára emelkedik, mert mind többen tudnak cipőt venni s így 6, majd 9 ezer munkásra van szükség az új gépek mellé. A többi is lassan elhelyezkedik részben a megnövekedett cipőkereskedelemben s a javítóiparban, részint pedig azért, hogy a kézműipar «patriarchális» 12—16 órai munkaideje a gyárban 8 órára csökken. Ehhez azonban természetesen idő kell s közben a munkanélküliség ebben a szakmában átmenetileg emelkedik, de ugyanakkor a gépiparban csökken. Természetesen ezt a folyamatot sok minden tényező is befolyásolhatja, gazdasági-hitelválság, infláció, háború, külső verseny stb., de nagyjából helytálló.

Ha pedig a munkanélküliség mindezek ellenére is emelkedik, az is természetes mindaddig, amíg a gép tulajdon, tőke s működését rideg tulajdoni szempontok vezetik. A gép azonban arra is képes, hogy ugyanazt a terménymennyiséget kevesebb idő alatt állítsa elő, azaz kevesebb idő alatt több értéket állítson elő kevesebb emberi munkával, ennek következtében tehát lehetséges lenne kevesebb munkáért fizetni ugyanannyi bért, mint ma. Ennek azonban ma még nemcsak a tulajdon az akadálya, hanem az is, hogy a világ átlagos fogyasztása olyan végtelenül kicsi, hogy a gépek millióira volna szükség ahhoz, hogy a világ átlagos fogyasztása elérje pl. az Amerikai Egyesült Államok fogyasztási átlagát, az pedig még mindig messze elmarad az amerikai középosztály fogyasztási átlagától. A munkanélküliségnek azonban semmiképpen sem a gép az oka, hanem több más között legfeljebb csak a tulajdonosa.

A gép az emberi szellem alkotása, az ember rabszolgája.

Engedelmes és hűséges rabszolga s még hozzá olyan, hogy nincs és nem is lehet Spartacusa! Nem lehet vele kegyetlenkedni sem, ha belerúgunk, legfeljebb tönkremegy a gép, de nem fáj neki, legfeljebb nekünk. S emiatt a rabszolga miatt az emberi szellemnek sem kell szégyenkeznie, nem kell ugyanis embertársunk szabadságát elvenni s emberi méltóságát megcsúfolni azért, hogy rendelkezessünk vele. A modern rabszolgát, a gépet az emberi szellem s munka korlátlanul előállíthatja anyagból és semmi akadálya sincsen annak, hogy mindenkinek bőven álljon rendelkezésére. Ennek a bizarr ténynek a jelentőségét ma még nehéz lemérni, még a lehetőségeit sem látjuk tisztán, de talán nem is akarjuk. Pedig érdemes lenne gondolkozni rajta, hiszen az ókorban annyira megcsodált római civilizációt néhány ezer ember hordozta s néhány ezer ember élvezte azon az áron, hogy sok százezer ember lélek nélküli termelőeszközzé, géppé, rabszolgává süllyedt, olyan lényé, akitől a filozófia atyja a lelket is megtagadta.

Ma ellenben az erőgépek termékei, a villany, a gáz, egyéb motorikus erő segítségével egy átlagos budapesti polgárnak legalább egy rabszolga energiája állott rendelkezésére csak személyes használatára, a közlekedés, a fogyasztási javak stb., szintén számos rabszolga energiájának felelnek meg, a könyv, az újság ilyen szempontból egyenesen felmérhetetlen. Van olyan — igaz, hogy nem pontosan ellenőrzött — számítás is, amely szerint egy átlagos amerikai polgárra 15 rabszolga munkaeje esik gépekben. Ha a fentieket átgondoljuk, úgy ez nemcsak valószínű, hanem bizonyára még több is, de annak sincsen semmi akadálya, hogy fejenkint akár 50-et is szolgálatba állítsunk, illetve előállítsunk. S mindezt — hangsúlyozzuk — úgy, hogy egy embert sem kell szabadságától s méltóságától megfosztani. A fejenkinti 15 rabszolga pedig talán több mint a nagy rabszolgatartó Róma egész rabszolgaereje. Ez ugyanis 100.000 szabad rómainra (30—40 ezer családfőre) 1.5 millió rabszolgát jelentene, márpedig bizonyos az, hogy egy átlagos amerikai munkás élete kényelmesebb s emberibb, mint egy átlagos szabad római polgáré, sőt mint egy feudális várúrú, aki ezrek élete felett rendelkezett.

A milliók egy miatt ebben a primitív s barbár formában

megszűnt tehát s ha új alakban az állami totalitás örve alatt vagy a gazdasági életben él még, ha ez utóbbiban szelidebb kiadásban is, annak ismét csak nem a gép az oka, sem az azt megteremtő emberi szellem, hanem többek között inkább az is, hogy ez a rendszer többezeréves múltra tekinthet vissza s sokan még elképzelni sem tudnának mást, de meg az is, hogy a közösség vezetése azok kezében van, akiknek ez az érdekük.

A gép tehát az ember alkotása, rabszolgája. Szeretni lehet tehát, de nem lehet tisztelet s imádat tárgya. Hogy mégis van egy bizonyos gépmítosz és gépimádat, ez az alacsony, átlagos szellemi szintet bizonyítja, de azt is, hogy a gép tulajdonosainak is érdekük mítoszt szőni a gép köré. Az sem vall magas értelmi átlagra, hogy nem a gép tervezője, hanem kezelője, az úgynevezett «soförtípus» lett a modern ideál, a tömegek ideálja, bizonyára azért, mert keveréke a «szakember»-nek s a «sportember»-nek is.

Ezt az ideált kezdi magáévá tenni a népoktatás is. A testnevelés, a sport mindjobban előtérbe nyomul, újabban a munkaszolgálat is, a kötelező testi munka, ugyanaz, amit büntetésre is használnak. A mai ember a kötelező népoktatás egész ideje alatt a társadalomról, annak életéről s törvényeiről majdnem semmi ismeretet sem szerez, a gazdasági életéről talán még kevesebbet, a gépekről sem sokat, mindezek összefüggéséről pedig még a főiskolára kerülők sem tudnak semmit sem. Nagyobb baj ennél, hogy gondolkozni sem tanulnak meg, engedelmeskedni annál inkább, de ezt is csak kényszerből s szokásból, mert az kényelmesebb, nem kell rajta gondolkozni sem. Tekintélytiszteletet is tanulnak, de azt már nem tanítják, hogyan tegyen különbséget igazi és álttekintélyek között, legfeljebb csak arra ügyelnek, hogy tanítójukat tekintélynek tartsák. Ez persze nem kifogásolható, bár csak azt eredményezi, hogy a tornatanár nagyobb tekintély lesz mint a magyar nyelv vagy a fizika tanára, mert az nem sportember is. Rekordokról az iskolában is többet hall, mint pl. Voltaire-ről avagy Széchenyiről. Így a mai «átlagos műveltségű ember» is a «zseniális sofőr» Lindbergh nevét biztosan ismeri, mert kiváló sportteljesítményt végzett, de Wrightról s Bleriotról azt sem tudja, hogy azok is repültek, a repülés magyar úttörőiről s mártírjairól pedig nem tud semmit, azok nem voltak «ered-

ményesek». A gépek közül is inkább csak azokat ismeri, amelyek sportteljesítményekkel állanak összefüggésben, ilyen az autó, a repülő, a motorcsónak, de a finom és szellemes szerszámgépet, a szedőgépet például hírből sem ismeri, az nem sportszerű. De még az autóval kapcsolatban is nem az emberi szellemnek az autó megkonstruálásáért vívott harcát ismeri, hanem legfeljebb az autóvezetők igyekezetét a sportteljesítményekért.

Csodálható-e, ha a primitívvé és egyoldalúvá nevelt lelkek egyoldalúan s főleg primitíven reagálnak a gépre, animista vagy empirista naivitással s nem tudják meglátni a társadalom, az ember s a gép viszonyát s összefüggéseit, annál kevésbbé, mert külön sem ismerik egyiket sem.

De erről nem a gép s a gépi civilizáció tehet, még csak nem is a demokrácia vagy a népoktatás. Az ok nem lehet más, mint ezek hibái és hiányai. Ezek a hibák megszűnnek ugyan, ha a demokráciát s a népoktatást megszüntetjük, de nem valószínű mégsem, hogy célt érünk azzal, hogy visszamegyünk akár a «faluba», akár a céhekhez, akár a kézi iparhoz.

Borbély Mihály.